

LA TORRE TELEGRÀFICA MILITAR DEL CROSCAT

Miquel Àngel Fumanal i Pagès

Albert Reixach i Sala

1. INTRODUCCIÓ

Guaitant bona part del terme de Santa Pau, de Finestres a Sant Julià, l'altiplà de Batet i la vall d'Olot, al punt més alt de la carena del volcà Croscat (786 m.) s'alcen les runes d'una torre de telegrafia òptica del segle XIX. Resulta quasi impossible veure-la des de la carretera comarcal que uneix Olot amb Santa Pau, malgrat que és un dels punts a peu pla per gaudir d'una bona visió del volcà, i en canvi la torre esdevé ben present si hom visita l'enorme forat de la cara nord-est del Croscat, des d'on s'efectuaren les massives extraccions de greda que ben a punt estigueren de fer-ne perillar la supervivència.

La torre està catalogada per la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya des del 1986, i quedà igualment registrada en el Pla Especial del Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa, concretament a l'apartat 6 del Catàleg del Patrimoni Arqueològic i Arquitectònic. Per bé que no s'especifiquen les mesures a seguir ni els graus de protecció, cal entendre que efectivament és un element protegit. L'any 1995 la Direcció General de Patrimoni Natural del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya encarregà a Martirià Figueras i Joan Font, de l'enginyeria agrícola Aspecte S.C. el Projecte de restauració de l'antiga torre de comunicacions del volcà Croscat. Aquest projecte es proposà en substitució de la tercera fase del Projecte Bàsic i d'Execució de la Restauració del Volcà Croscat, en què es preveia obrir un camí d'accés per a vehicles fins al cim, a més de l'habilitació d'un mirador i àrees de descans, realitzacions totes elles que no es van executar tenint en compte l'impacte que haurien ocasionat al paisatge. De fet, el projecte de restauració de la torre, que preveia la consolidació dels murs i la col·locació d'una escala de ferro per ascendir a la part més alta (ahora que hauria servit per a reforçar l'edifici), tampoc es va dur a terme.

A raó de cap d'aquestes temptatives es dugué un estudi històric i arquitectònic de la torre, i per tant, el passat d'aquest pretèrit testimoni de les comunicacions del 1800 ha romàs pràcticament desconegut fins avui, i ha facilitat l'aparició de propostes (algunes ben suggerents) respecte dels seus orígens.

2. DESCRIPCIÓ

Les runes que coronen el Croscat permeten entreveure, malgrat la nombrosa i espessa bardissa (heures, esbarzers, ortigues i d'altres) que en cobreixen la major part, una estructura de torre quadrada envoltada per un fossar. La torre medeix per l'exterior 5'40 m. de costat, 4 m. a l'interior i uns 70 cm. de gruix dels murs a la base. Tota ella està construïda amb pedra del país, majoritàriament volcànica, sense treballar, barrejada amb fragments de totxo, tot unit amb morter de calç, la mateixa matèria que degué recobrir la totalitat de llur superfície, encara visible en molts sectors. La torre estava dividida en tres pisos: una planta baixa i un primer pis de 2'70 m. d'altura cadascun i un pis superior, sense cobrir, de 1'40 m. aproximadament.

Les seves defenses es basaren, inicialment, en uns rengles de quatre espitlleres rectangulars per a arma de foc en cada cara de la planta baixa, i dues espitlleres flanquejant cadascuna de les portes que s'obrien al centre de les cares del primer pis. Un altre rengle de quatre espitlleres cobreix cadascun dels costats del pis superior on, a més a més, hi havia d'haver instal·lats els aparells telegràfics. Així doncs, hom pot suposar que al principi l'accés a la torre es devia fer a través d'una escala de fusta que permetia accedir a alguna de les portes del pis superior, un sistema defensiu emprat abastament a les torres medievals.

No obstant això, sembla que el sistema de defensa es veié notablement reforçat, tal com pot observar-se a simple vista, per un fossar circumdant, atalussat, que va permetre l'obertura d'una porta a la planta baixa i, per tant, la construcció d'un petit pont llevadís, del qual encara en queda un fragment de mur de 2'55 m d'alt per 1'55 d'ample. El fossar mesurava aproximadament 1'80 m. de fondària, però el seu perímetre no obeeix a unes mides del tot regulars. Pel costat nord amida 8'80 m. i per l'oest 8,50, de manera que l'amplada del fossar respecte la torre oscil·la sensiblement entre 2'15 m. i 2'5 m. Igual que la torre, la base d'aquesta i part del talús exterior del fossar estan construïts amb un aparell irregular de pedra volcànica, amb poca o nul·la presència de morter de calç.

L'actual estat d'abandó i la creixent presència de bardisses (que impedeixen quasi totalment recórrer el fossat, així com moure's per l'interior de la torre) fan que l'estabilitat dels pocs murs que resten perilli, fins al punt que a curt termini podria produir-se algun nou esfondrament.

3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Fins avui, la manca de documentació relacionada amb la torre, ha fet que s'especulés sobre els seus orígens, tot i que Salvador Reixach¹ ja l'anomena, a finals del segle XX, torre telegràfica militar. Tanmateix, en un principi, tot i saber-se que es tractava d'una torre de telegrafia òptica, per assimilació amb d'altres,

alguns historiadors han proposat la idea que el seu origen fos més remot, concretament d'època romana. El primer en fer la proposta fou Antoni Noguera², basant-se en un estudi comparatiu de diverses torres o possibles fonamentacions de les mateixes: les de Puig d'Afra, Murrià i Sant Miquel del Mont. Segons Noguera, aquestes torres, de mides semblants (7x7 m. de costat i un mur circumdant de 14x14 m.) haurien estat originalment antigues talaies d'època romana, instal·lades en punts elevats des d'on fos fàcil controlar les vies que travessaven l'actual Garrotxa. Alhora, aquestes talaies haurien servit per retre culte a determinats déus, habitualment Ceres i Mercuri. És per aquesta raó que en algun cas s'haurien construït damunt les torres temples cristians, a mode d'exorcització de l'indret, però també per a aprofitar pel cristianisme la tradició adquirida de lloc de culte.

D'altres s'haurien reaprofitat en temps posteriors, durant els segles medievals, o fins i tot més tard, per a l'articulació de xarxes de comunicació. Dins aquest grup Noguera hi inclou les torres del Croscat i la de can Badia, al terme de Santa Pau, ambdues torres telegràfiques. Parlant de l'ús militar de la torre de Murrià al segle XIX, mossèn Joan Pagès³, seguint probablement Noguera, també es refereix al seu possible origen romà. Acceptant igualment les tesis de Noguera, el doctor Oliva⁴ primer i després Nolla i Casas⁵ parlen del possible origen romà de la torre del Croscat (tot i que aquests darrers la situen erròniament al terme d'Olot), relacionant-lo amb les restes d'enterraments baix-republicans i de ceràmica baix-imperial trobats pels volts de la vila de Santa Pau i a l'església de Sant Martí Vell.

Malgrat totes aquestes conjectures, la realitat física de la torre n'és una altra: tenint en compte la descripció suara escrita, no pot apreciar-se cap estructura o indici de la mateixa que permeti situar la construcció de la torre (o una de primerenca, esfondrada o mig aprofitada) abans del segle XIX. Ni tan sols el basament, malgrat que embardissat i sòlid alhora, permet entreveure algun tipus de parament regular o de treball petri acurat propi d'èpoques més reculades. En els casos en què es produeix la reutilització del segle XIX d'estructures més antigues, aquestes són reaprofitades i ben visibles, almenys als basaments, com és el cas de la torre del telègraf de la muralla de Girona. No obstant això, la situació estratègica de la del Croscat i la seva immillorable visió del pas entre les valls d'Olot, Santa Pau i el principi de la d'en Bas, per on segurament discorria un ramal de l'antiga via romana que comunicava aquests tres territoris, camí d'Ausa (Vic), pot portar a pensar que la instal·lació d'una torre telegràfica potser no fou la primera utilitat estratègica que es donà al cim del volcà. Tanmateix, a manca d'elements físics evidents, hom només pot proposar una intervenció arqueològica, que potser permetria sortir de dubtes.

Avui la història de la torre del Croscat emergeix d'entre la boira del passat per mitjà de testimonis documentals prou reveladors, tots ells de mitjans segle

XIX. Aplegada en un recull, titulat *Papeles referentes a la torre telegráfica del Monte Cruscat* i pertanyent al fons administratiu local de l'Arxiu Municipal de Santa Pau (a partir d'ara AMSP), diversa documentació (bàsicament correspondència)⁶ permet constatar que la torre del Croscat actuà, durant una mica més d'una dècada, com a estació d'una de les línies telegràfiques, impulsades per l'Estat, que mantenien en contacte l'accidentat territori del país.

La historiografia relacionada amb l'àmbit de la telegrafia òptica no ha gaudit de gaire difusió a Catalunya o, almenys, no se n'han publicat obres, fins ara, de caràcter general i de fàcil localització. Tan sols es disposa d'alguns articles apareguts en revistes especialitzades.⁷ Potser per això caldria primer oferir una breu introducció a la telegrafia òptica a Catalunya a fi d'emplaçar en el context que li pertoca l'objecte d'aquest treball: la Torre del Croscat de Santa Pau.

4. LA TELEGRAFIA ÒPTICA A CATALUNYA

La telegrafia òptica es desenvolupà a Espanya durant el segle XIX en forma d'una xarxa de caràcter general capaç d'extendre's des de la capital cap a la resta de la geografia estatal. Estava constituïda per tres línies, que arrencaven de Madrid i es dirigien a Irun, Cadis i la Jonquera. Com afirmen A. Aguilar i G. Martínez, aquest nou sistema de comunicació *contribuyó a la construcción del Estado* [un model incipient d'estat liberal] *que con una vocación centralizadora y de control gubernamental necesitaba que sus decisiones se realizaran lo más rápidamente posible*.

Per parlar de la telegrafia òptica a Catalunya cal situar-nos en el moment històric que el règim liberal s'intentava consolidar a tot el territori després de sortir beneficiat del conflicte bèl·lic de 1834 a 1840. És precisament a mitjans de la dècada dels quaranta, el 1845 concretament, quan el fracàs del pretès matrimoni entre Carles V i la reina Isabel II donà arguments als defensors d'una solució armada al problema dinàstic. A això cal sumar-hi l'oposició al sistema fiscal aprovat aquest mateix any a Catalunya per Alejandro Mon i el rebuig als nous mecanismes de sorteig en el reclutament de l'exèrcit. L'alçament de Benet Tristany a Solsona a principis de setembre del 1846 pretenia aprofitar-se de la situació i reivindicar al tron el comte de Montemolín. Tot i el fracàs, l'aparició de grups armats fou una constant en la vida catalana dels anys 1846 i 1847.

A partir dels intents fallits d'insurreccions progressistes de la primavera del 1848 a Madrid i el creixement del nombre de les partides carlines, el clima es tornà cada vegada més enrarit i es començaren a respirar de nou aires de guerra. Certament, l'escalada bèl·lica en què havien entrat tant des de la banda montemolinista i com de les forces demòcrates i republicanes desembocà a Catalunya en l'anomenada Guerra dels Matiners (1846-1849). L'entrada de les tropes del general Ramon Cabrera canvià el signe de les accions bèl·liques, en el

sentit que s'articulà un eficaç posicionament a l'entorn de la conca del riu Ter, amb atacs imprevistos, que exigia una alerta constant en les files estatals. Per això, davant la impossibilitat del control afectiu de l'ampli i muntanyós territori català, el general de la Concha, que fou nomenat capità general de Catalunya, es decantà per l'establiment d'unes forces de desplaçament ràpid i permanentment comunicades entre elles. Amb aquest objectiu es projectà la creació d'una xarxa de telegrafia òptica militar.

4.1 La coexistència al nostre territori de dues línies de telegrafia òptica

Com s'ha pogut observar en aquest breu resum, les circumstàncies històriques de mitjans segle XIX comportaren la creació de dues xarxes de telegrafia òptica a Catalunya. Per una banda, amb la voluntat de mantenir l'ordre públic, s'instal·là una línia telegràfica civil que havia d'enllaçar Madrid amb la Jonquera. El recorregut de València a Barcelona suposà la construcció de 30 torres i 17 més entre aquesta segona ciutat i la frontera francesa. Si bé sembla que la línia entrà en funcionament el 1849 i un any més tard l'últim tram, el servei resultà un fracàs pel fet de restringir-se a les autoritats i en cap cas esdevingué útil pel desenvolupament econòmic.

Paral·lelament, com a resultat de les necessitats militars derivades de la Guerra dels Matiners, s'articulà la xarxa de telegrafia militar. Es prengué com a centre Barcelona, des d'on sortien línies en direcció a la Jonquera (via Girona), Lleida, i una tercera en forma circular que, passant per Manresa, arribava fins a Vic i tornava, per Tona i Granollers, a la capital catalana. S'establiren, per altra banda, connexions entre eixos principals. Tot plegat constituïa, així doncs, un entramat irregular que tenia com a vèrtexs més destacats Barcelona, Blanes, Girona, Olot, Vic, Solsona, Igualada i Molins de Rei, a més de les branques Manresa - Solsona i Igualada - Lleida.

Les torres que conformaven la xarxa de telegrafia militar a Catalunya podien ser construccions de nova planta (la majoria) o aprofitaments d'edificis anteriors com castells, muralles, esglésies, etc (de fet, aquest aspecte és el que s'ha desenvolupat en la primera part del treball i per això no hi insistirem més). El sistema de comunicació utilitzat es basava en l'ideat per Mathé el 1848. El conjunt de la xarxa es mantingué en funcionament fins al 1862, convertint-se d'aquesta forma en la de més duració d'Espanya.

En un principi, les dues línies tenien funcions diferents, però tot sovint, ja que la línia civil estava administrada per personal de l'exèrcit o sota un règim paramilitar, la distinció entre l'una i l'altra es tornava complicada. Cal afegir-hi que la transmissió de missatges relacionats amb l'ordre públic era habitual en les estacions de telegrafia civil, a causa de l'actiu moviment de tropes carlines pel territori català.

4.2 La línia telegràfica Girona - Vic

La xarxa de telegrafia òptica militar, que pretenia estendre's per tot el territori català, presentava aquesta línia segurament com un enllaç entre dues de les ciutats catalanes més importants a l'època, a més d'una forma d'ocupació preventiva d'unes contrades tradicionalment opositors al sistema liberal que s'intentava imposar i focus, per tant, de nombroses partides armades.

La línia Girona - Vic s'articulava per mitjà d'estacions (se'n calculen unes onze) situades a les actuals comarques del Gironès, el Pla de l'Estany, la Garrotxa i Osona. Tenia l'inici a la Torre de Sant Miquel (Celrà), catalogada amb el número 62, i el punt final a la número 73, a Vic. Les torres que permetien la comunicació entre elles eren, per ordre numèric, les següents: n.63 Coromines (Cornellà de Terri); n.64 Banyoles (?); n.65 Ginestar (Sant Miquel de Campmajor); n.66 Can Badia - El Sallent (Santa Pau); n.67 El Croscat (Santa Pau); n.69 (?) Murrià (Les Preses); n.70 Sant Feliu de Pallerols (?); n.71 Puig d'Afra (Pruït) i n.72 Manlleu.⁸

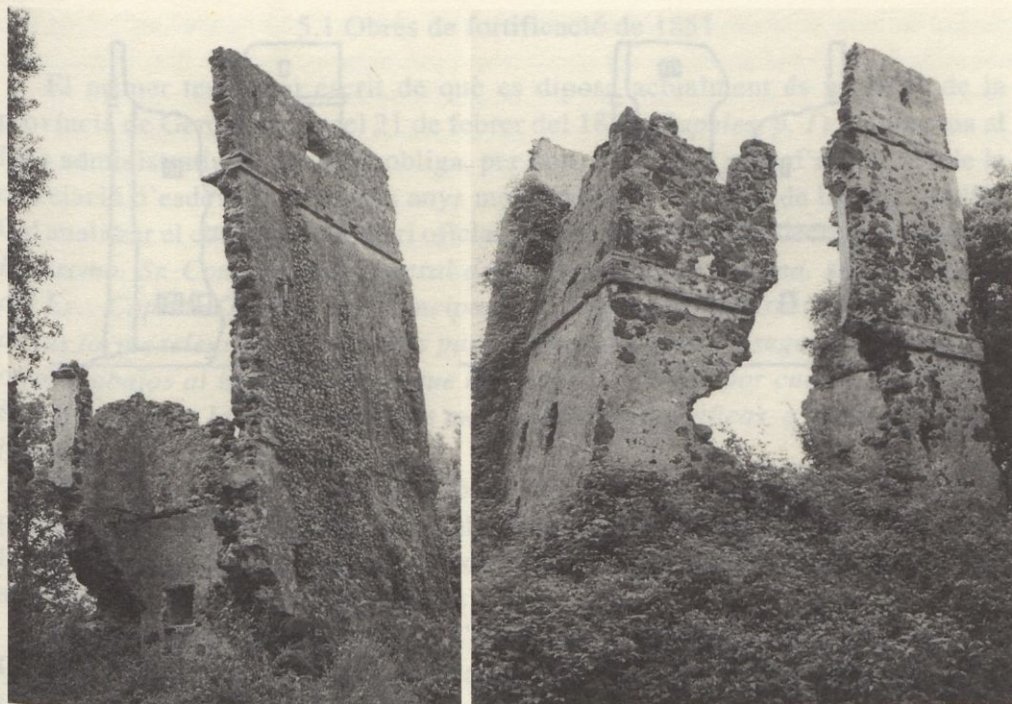
5. LA TORRE DEL CROSCAT DE SANTA PAU

La torre del Croscat, inserida en la línia Girona-Vic amb el número 67, estava assignada a una sèrie de municipis, agrupats en rodalies⁹. Els corresponien l'avituellament dels destacaments militars i el finançament de les tasques de perfeccionament o reconstrucció dels edificis de telegrafia òptica. Els documents que es conserven a l'AMSP (Santa Pau constituïa la població més important de la rodalia i la que tingué una relació més directa amb la xarxa militar) sobre la torre del Croscat, de fet, es relacionen amb aquestes obligacions que, òbviament, comportaven desavinences importants. Simultàniament es pot comprovar com el funcionament, les característiques i la cronologia de la torre coincideixen amb tot el que s'ha exposat referent al conjunt de Catalunya.

Les etapes d'activitat de la Torre telegràfica del Croscat (la correspondència oficial demostra que no hi hagué continuïtat) són de 1848 al març de 1855 i del maig del 1859 a l'agost del 1862.

La data de la seva obertura no es pot confirmar amb plena seguretat, ja que l'AMSP presenta un buit en la correspondència dels anys 1848 i 1849. Això no obstant, l'analogia que és possible d'establir amb una torre telegràfica, esmentada suara per destacar-ne l'antiguitat que evidencien les seves restes arqueològiques i propera a la del Croscat, com és la de Murrià, habilita una conjectura. O sigui, la documentació de l'arxiu municipal de les Preses analitzada per mossèn Joan Pagès¹⁰ ofereix la lectura d'una evolució en paral·lel.

En aquest sentit, una missiva signada pel comandant Antoni Lacasa notificant al batlle de Les Preses l'arribada d'un destacament a la torre de Murrià és datada a la Cot el 5 de desembre del 1849.

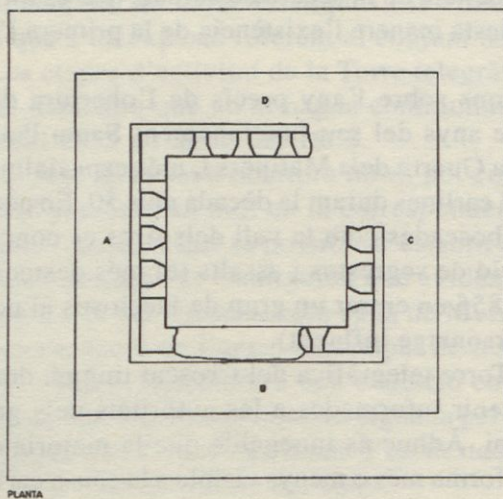
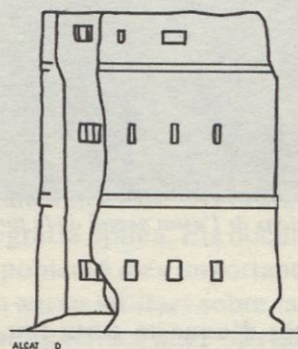
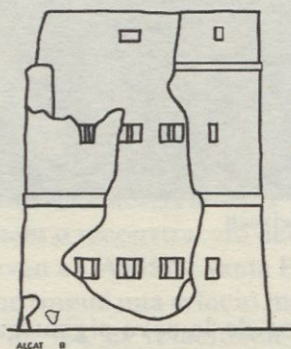
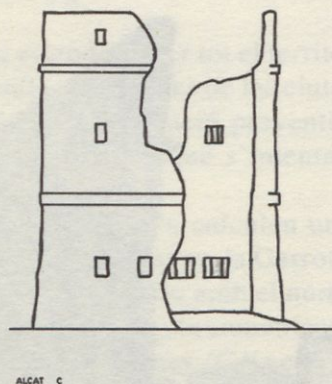
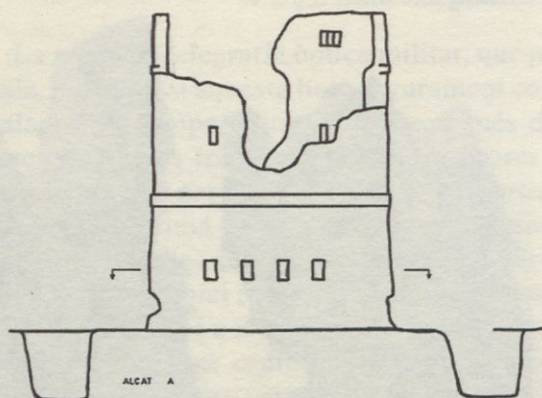

Dues visions de l'estat actual de la torre. Foto: Fumanal/Reixach

L'interès d'aquesta carta rau, doncs, en el lloc de la seva signatura: la Cot, el nucli més pròxim a la torre del Croschat. No seria improbable de considerar la torre del Croschat com el lloc de procedència de la secció de soldats que es dirigia a la de Murrià¹¹, certificant-nos d'aquesta manera l'existència de la primera l'any 1849.

Deixant de banda les especulacions sobre l'any precís de l'obertura de la torre és un fet que durant els catorze anys del seu funcionament Santa Pau va viure de forma activa, primerament, la Guerra dels Matiners i, més especialment, l'agitat moviment de partides armades carlines durant la dècada dels 50. En aquest sentit, la seva presència en zones emboscades com la vall dels Arcs es concreta en accions puntuals com la perpetració de segrestos i assalts (el més destacable és el que es produí el novembre del 1855 en entrar un grup de facciosos al poble per robar armament i segrestar un personatge influent).

El destacament encarregat de la Torre telegràfica del Croschat tingué, doncs, un paper important a l'hora de mantenir informades a les autoritats dels grups paramilitars que recorrien el municipi. Àdhuc és innegable que la majoria dels habitants del poble donaven suport de forma més o menys visible a la causa carlina.

Planta i alçats de la torre, a partir de l'aixecament fet per al seu projecte de restauració. Agraïm des d'aquí la gentilesa de la direcció del Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa i en especial a Marta Planagumà per haver-nos deixat publicar les planimetries.

5.1 Obres de fortificació de 1851

El primer testimoni escrit de què es diposa actualment és un BOE de la província de Girona datat del 21 de febrer del 1851 (*Papeles, p. 1*). La llacuna al fons administratiu de l'AMSP obliga, per tant, a situar el punt d'arrencada de la correlació d'esdeveniments tres anys més tard que l'obertura de la línia (1848). Cal analitzar el contingut del diari oficial, de totes formes. S'hi decreta el següent: *El Excmo. Sr. Comandante General de la Provincia de Gerona, según órdenes del Exc. Capitán General del Principado: (...) manda se constituye en cada una de las torres telegráficas militares para su mayor defensa y seguridad, un foso y otros trabajos al indicado fin; y que los gastos se hagan por cuenta de los pueblos que forman las rodalías de las mencionadas telegráficas, a reintegrarse del fondo de quintas atrasadas.*

El 1851 s'ordenà la fortificació de les torres de telegrafia militar de la província. La torre de Murrià, al paral·lelisme de la qual amb la del Croscat hem fet referència anteriorment, també és objecte d'unes obres de millora, tot i que no se n'especifiquen les característiques.

Aquestes obres de construcció d'un fossar i un pont llevadís a la torre del Croscat queden expressades en un detallat informe de costos (4 de maig del 1851) (*Papeles, p.2*). En destaca la participació de 26 peons, 13 paletes i 6 bagatges pel transport de material durant una setmana (sembla que l'obra es perllongà durant un parell de mesos) i la necessitat de nombroses càrregues de calç i guix. El total de les despeses ascendia a 9188'12 rals, quantitat que fou motiu d'una llarga disputa entre la Comandància General de la Província de Girona i l'Ajuntament de Santa Pau, a qui s'havia de retribuir el pagament. Les restes del fossar i el pont llevadís encara són visibles avui dia, tal com han estat descrites al segon apartat.

D'aquest breu lapse de temps se'n pot extreure alguna conclusió inicial. Bàsicament s'observa com l'estructura de finançament per les torres que s'establia al BOE del mes de febrer, és a dir, la rodalia, que en el cas de la Torre del Croscat, estava formada pels municipis de Santa Pau, Sant Iscle de Colltort, Cogolls, les Encies, la Barroca, Sant Aniol de Finestres i l'antiga demarcació, llavors ja agregada a Santa Pau, de la Cot, perdia efectivitat en el sentit que el gruix de l'operació es limitava a l'Alcaldia Constitucional de Santa Pau. Potser, però, consistia tan sols en una forma per agilitzar tràmits i que té una clara explicació en comprovar que aquest municipi és el que acull, dins els seus límits, la torre. Tot plegat tindria una importància relativa si no posés les bases d'un llarg enfrontament burocràtic a tres bandes (Alcaldia de Santa Pau, Comandància d'Armes d'Olot i Comandància General de la Província de Girona) que es comentarà a continuació.

La quantitat ja citada de 9188'12 rals en què es fixaven els costos de les obres de fortificació havia de ser òbviament aprovada pel Comitè d'Enginyers de la província. L'11 de setembre de 1852 es rebé la resposta (*Papeles*, p.3), a través del Comandant d'Armes d'Olot, que invalidava la taxació realitzada per l'Ajuntament i situava el valor de la fortificació als 5396 rals. La reacció de la part agreujada, ara amb la cooperació de tots els ajuntaments de la rodalia (reunió del 12 de setembre, l'endemà mateix, *Llib. Act. 1852*), no es féu esperar. S'esgrimien els arguments següents per justificar l'elevat cost de l'obra: *no hay en todos aquellas cercanías piedra alguna a propósito para edificar la más endeble pared, habiendo sido preciso ir a buscarlas a una distancia de más de media legua, así como de más de una, toda la cal que se invirtió, teniendo que subirse una y otra precisamente por peones a causa de no poder subir caballerías y mucho menos carros a la cumbre del monte Cruscat donde está la torre telegráfica por no haber en aquel monte más que malezas y ningún camino*¹².

La Comandància General de la Província es mantenia ferma amb la negativa a l'aprovació de les despeses. També recorria a diverses raons per explicar la seva actitud inflexible; aquestes són: *por ser excesivo el número de jornales de peón y el gasto de herramientas, pues habiéndose abierto el foso en tierras no puede haberse empleado lo que por dicho objetos se carga en aquella, incluyendo también los gastos de recaudación que no ponen los demás pueblos en las cuentas análogas que han presentado* (*Papeles*, p.3).

Com era d'esperar, la rebaixa hagué de produir-se per la banda municipal, que finalment es conformà, el 1853 (*Papeles*, p.3), a la quantitat de 5396 rals fixada pel Comitè d'Enginyers pertanyent a la Comandància Militar de la província. Finalment, el juny de 1863 (*Corresp. 1863 - núm. 67*), quan la línia telegràfica ja havia estat clausurada, es cità un representat de l'Alcaldia Constitucional de Santa Pau per fer-li lliurament dels 5396 rals a la Tresoreria de la província de Girona.

Malgrat la sortida airosa dels cossos militars del litigi, s'evidència que la relació entre aquests i les corporacions dels municipis no fou mai de col·laboració mútua, la qual cosa es repetí en episodis posteriors.

5.2 Recomposició de 1854

Tres anys més tard de les obres de fortificació de la torre, el 1854, se n'ordenaren unes de noves de *recomposición*. L'Ajuntament de Santa Pau tornà a declarar la impossibilitat de costejar les elevades despeses de rehabilitació. En una carta (*Corresp. 1854- núm. 137*) del maig del mateix any l'alcalde de la població manifestà al governador de la província *los insuperables inconvenientes de ha-*

cer efectivo la crecida cantidad de 500 reales solicitada, ya por el estado miserabilísimo en que se encuentra este país, como no lo ignora Usted, ya por no saber de que medios debería echar mano para el cobro de la referida cantidad.

No es pot certificar l'execució de la voluntat de les autoritats en aquest cas, atès que més endavant no queda cap testimoni documental de la realització de les obres. En tot cas, sí que podem tornar a apuntar la correspondència en molt punts de l'estació telegràfica del Croscat amb la de Murrià, ja que s'hi registren igualment unes despeses en concepte de reparacions.

5.3 Inventari del material de la torre i l'aparell telegràfic

El 1854 s'elaborà un inventari de *los efectos pertenecientes al Común de Santa Pau y que se notifican que están en la torre (Papeles, p.4)* de la qual aquesta institució n'assumia la responsabilitat. El material de què disposava la guarnició el conformaven mobles de primera necessitat com taules i llits i diversos llençols. El seu nombre fa pensar en un destacament d'uns quatre soldats, aspecte al qual caldrà referir-se més endavant.

Per altra banda, també s'hi inclou una relació de *las piezas de que consta el aparato telegráfico de dicha torre (Papeles, p.4)*; l'original s'emet al cap de la Secció de Telègrafs de la província. Els elements estrictament relacionats amb el sistema de telegrafia òptica eren: *una verga, un mastil, un mastil para la bola, una perilla, dos cañones de madera para los anteojos, un tubo para la bola, un mastil para la verga, dos platillos, un cigüeñal, dos tuercas para la verga, dos cadenillas con grabeta i cuatro argollas para los vientos.*

Així doncs, l'aparell de la Torre del Croscat es corresponia amb l'ideat per Mathé destinat a les estacions de la xarxa de telegrafia òptica militar, que A. Aguilar i G. Martínez descriuen de la forma següent: *esencialmente constaba de un árbol dividido en seis fajas iguales. Sobre la cuarta faja se situaba una polea y una verga, ésta con dos platillos o círculos en los extremos, que podían girar verticalmente 360°. En la parte superior del árbol, un pescante con una polea que permitía subir y bajar una bola del mismo diámetro que los círculos de la verga. Por la noche se sustituían los círculos y la bola por dos faroles. Para transmitir, la verga adoptaba cuatro posiciones respecto al árbol: vertical, horizontal, inclinada 45° a la derecha e inclinada 45° a la izquierda. Si tenemos en cuenta que la bola podía situarse en las cinco primeras fajas o franjas del árbol, el número de posiciones diferentes era de veinte.*

Novament, en contrastar l'inventari de la estació telegràfica del Croscat amb la de Murrià ens assalten les coincidències, cosa que no fa més que remarcar l'existència generalitzada del tipus d'aparell telegràfic òptic descrit en les diverses torres de la xarxa militar del Principat.

5.4 Fi de la primera etapa - març del 1855

Quan una carta de la Comandància d'Armes d'Olot de principis del 1855 (*Papeles, p.4*) ordenà el tancament de les torres telegràfiques de la línia de Girona a Vic (en una lletra semblant es justifica la decisió tan sols amb l'ambigua raó de *conveniando al mejor servicio de la Nación*, l'Ajuntament de Santa Pau va rebre l'encàrrec de tutelar i vetllar per la integritat de la torre i tots els seus béns, és a dir, tota la sèrie de materials que constaven a l'inventari. No seria una missió senzilla i molt menys poc costosa, sinó que caldria la col·laboració de tots els municipis de la rodalia per fer front a les despeses. Així es van comprometre els representats de cada municipi: *en cas que es malaguanyessin els efectes i estacada i demás de la torre i se tinguessin de recompondre o pagar els perjudicis causats en la dita Torre prometen els mencionats pagar la part que pertocaria a cada poble*.

Amb la finalitat de complir les ordres rebudes dels cossos militars es va haver de despendre la quantitat de 137 rals per la presència d'un sentinella i els treballs de desmuntar la torre. I s'arriba, d'aquesta manera, a la fi de la primera etapa de la Torre del Croscat, la qual restarà inútil fins el maig del 1859.

5.5 Subministraments

Una altra imposició que suposà una càrrega important pels municipis fou la de fer-se càrrec del proveïment de queviures i aigua del destacament destinat a la torre telegràfica. La qüestió arranxa ja de la primera etapa, tot i que la informació més explicitada es troba a partir del 1859.

Així, una carta del Cap de les Seccions telegràfiques dirigida a l'Alcalde de Santa Pau el juliol del 1854 (*Corresp. 1854- núm.253*) ordenava *que tengan constantemente un hombre en la torre telegráfica de su distrito y que provean a los torreros y destacados de comestibles y lo que necesitan pagando ellos su importe y que bajo ningún pretexto y la más estrecha responsabilidad no falte usted a este servicio*. Es designà per a aquesta ocupació a Francisco Garrigolas, membre de l'Ajuntament Constitucional del poble que tenia, alhora, el càrrec de col·lector d'impostos.

Pel maig del 1859 arribaren de nou ordres (*Papeles, p.5*), en aquest cas de la Capitania General del Principat, manifestant *que debiendo empezar a funcionar en breve la línea telegráfica militar de Vich a esta capital por Olot, se dispusiera lo conveniente a fin de que a las dotaciones de las citadas torres se les suministrase el utensilio correspondiente*. Continuava, doncs, la tasca de l'Ajuntament de Santa Pau. Per mitjà d'una carta (*Corresp. 1859*) d'aquell mateix any podem copsar els mecanismes emprats pel finançament. Els comissaris de guerra havien d'arribar a un acord amb la corporació municipal perquè aquesta

satisfés mensualment la conducció de queviures i utensilis. Prèviament, però, s'hauria d'efectuar un estudi de les distàncies i els viatges necessaris. Les despeses es mantindrien a càrrec de l'Ajuntament al qual se'ls les abonarien en haver facilitat la guarnició de la torre un justificant del compliment de l'operació.

Aquesta estructura de finançament es repeteix a la Torre de Murrià, on la retribució dels soldats també va a càrrec de l'administració local. En aquest àmbit sorgiren també discrepàncies entre els cossos militars i l'Ajuntament. Els costos del proveïments, entre el maig del 1859 i l'agost del 1862, se situen a la quantitat de 10239'38 rals, a una mitjana de 300 rals per mes. La xifra, establerta el 1859, de 100 rals mensuals que havia de rebre l'Ajuntament per les despeses quedava obsoleta, a la qual cosa s'afegien els endarreriments de la Comandància General. La pressió econòmica que això suposava la palesa una carta signada per l'Alcalde de Santa Pau (*Papeles*, p.5). S'expressa de la forma següent: *en visto de esto [l'incompliment dels abonaments] no puedo menos de causar la superior atención de Usted rogándole se sirva dictar las medidas oportunas para que se me reintegren las cantidades que tengo adelantadas por dichos suministros, pues que de continuar de este modo se me causan perjuicios de consideración en mis intereses y a ser más me vería en el sensible y doloroso caso de no poder seguir suministrando a la expresada torre como lo he hecho hasta el presente sin ninguna reconvención ni falta de cumplimiento.*

La situació degué esdevenir encara més insostenible quan en acabar el 1862 s'havia cobrat tan sols el 60% del total de les despeses pel subministrament de les torres.

5.6 Característiques del destacament

La torre telegràfica del Croscat acollia, com a estació de la línia militar, un destacament de militars que desenvolupava dues funcions complementàries: per una banda, garantia el seguiment de totes les accions de les partides armades que recorrien la zona i, per l'altra, permetia la comunicació entre les ciutats de Girona i Vic. Aquesta guarnició estava formada generalment per tres soldats i un cap, integrant de la secció de telegrafia de l'exèrcit. Això, almenys, és el que consta en diversos justificants mensuals d'haver passat revista a l'Ajuntament de Santa Pau (*Papeles*, p.6), pels quals també es pot notar una reducció del destacament a dos soldats i un cap a partir de l'any 1861.

La procedència dels soldats era diversa: pertanyien a divisions militars originàries de varis punts de la geografia estatal. La relació entre aquests i la corporació municipal s'intueix feble o, en tot cas, mancada de contactes continuats; és a dir, no apareix en cap document l'entrevista entre el cap de la torre i l'alcalde, per exemple, sinó que els tractes sempre són directament amb la Comandància General de la província. A més, l'enllaç local més freqüent el constitueix l'home

encarregat del subministrament. El cap es refereix a aquest individu amb el nom de «paysano» en una carta. L'única excepció són precisament aquestes compareixences per passar revista que contradiuen en certa mesura l'autonomia dels torrers. Amb tot, la guarnició restava molt aïllada al cim del volcà Croscat.

5.7 Tancament de la torre

La clausura de la torre es produí en el mateix moment que tota la línia Girona - Vic i la immensa part de la xarxa telegràfica de Catalunya, el gener de 1863. D'acord amb la missiva emesa pel Comandant Provincial de Girona, *por Real orden de 19 del pasado* [desembre del 1862] *quedan suprimidos los telégrafos militares establecidos en Cataluña*. Les raons, com ja s'ha anat mostrant, són prou evidents: *se suprimen por innecesarias*. A més, es fixa una nova càrrega damunt de la ressentida administració municipal, atès que les torres són entregades als alcaldes dels pobles més pròxims per tal que, en paraules del propi jerarca militar *por todos los medios posibles cuiden de su conservación por si algun dia hubiese necesidad de utilizarlas para restablecer las líneas telegráficas que ahora se suprimen*. A la carta se li adjuntava un relació dels efectes pertanyents a la torre, que com veurem, pocs anys més tard quedà obsoleta.

En relació amb altres estacions telegràfiques de la comarca, bé per una veritable divergència en el procés de funcionament, bé per llacunes documentals com les que ens han afectat al nostre estudi, mossèn Joan Pagès situa el tancament de la torre de Murrià i, per extensió, les de Montagut, Puig d'Afra i el Pla del Bach¹³, ja a l'any 1855, moment que, com suara hem explicat es posa fi a la primera etapa de la torre del Croscat, però no a la darrera.

Retornem altra vegada a la torre del Croscat. Essent propietari de l'edifici l'Ajuntament de Santa Pau, el 1867 s'elaborà un inventari dels efectes robats (*Corresp.* 1867). Lamentablement, la pràctica totalitat del mobiliari que havia permès l'allotjament del destacament i havia conformat l'aparell telegràfic, cinc anys després d'aturar el seu funcionament, ja havia estat víctima del pillatge i, per tant, irrecuperable. Es consolidava de forma material el tancament oficial de l'antiga estació de telegrafia òptica militar.

L'últim rastre documental directe que tenim de la torre es manifesta en una mena de cens d'habitatges esquematitzat en un full¹⁴ en el qual es fa referència a dues «torres», l'una al barri del Sallent (entenem que la de Can Badia) i una altra al *cuartel 4º* (que correspon a la Cot): indefectiblement, la torre del Croscat. Així, les dues torres de telegrafia ja constituïen edificis inhabitats i abandonats, però de propietat municipal i mínimament íntegres per tenir-los presents al recompte.

I el darrer crit en la seva lenta, tot i que progressiva, agonia emana a la primera dècada del segle XX en la descripció d'una de les rutes per la Comarca d'Olot

de l'excursionista César August i Torras¹⁵. Es refereix a la Torre del Croscat de la forma següent: «Cim del Croscat, 780 m. d'alt. Ocupa'l cim de l'isolat turó una enrunada torra quadrada voltada de fosso tancat per sòlits fonaments ».

Anys més tard: la ruïna, l'estat en què ha arribat a l'actualitat.

6. CONCLUSIONS

L'estudi de la documentació relacionada amb la torre telegràfica del Croscat i la reconstrucció que ha permès fer de la seva etapa de funcionament porta a les següents conclusions.

La finalitat de l'edifici enllaça amb les necessitats de control del territori que imposaven, en part, la conjuntura bèl·lica i la posterior dècada d'inestabilitat, en el sentit que esdevenia imprescindible un sistema de comunicació ràpid i eficaç. Si els resultats de l'estació, i podem fer-ho extensiva segurament al conjunt de la línia i fins a la xarxa de telegrafia òptica militar de Catalunya, no foren els que s'esperaven, es deu a raons que, en el cas de la torre del Croscat, són clares: les estructures de finançament (les contínues càrregues als municipis per reconstruccions i subministrament) no s'ajustaven a la crua realitat del moment; l'eficiència de l'aparell telegràfic resultava dubtosa; i les relacions entre el destacament i la corporació local eren gairebé nul·les.

Així i tot, per a una valoració global de la utilitat de les torres telegràfiques militars caldria analitzar amb deteniment el gruix de comunicats emesos a través de la línia d'estacions i el contingut dels missatges. Aquest àmbit, però, és inabastable des dels registres municipals, la font bàsica del nostre treball.

L'arxiu administratiu local ens ofereix, sense anar més lluny en les nostres intencions inicials, la testificació documental de la torre del Croscat, el veritable centre d'aquest estudi. D'aquí que clourem el treball incidint en la finalitat última de l'anàlisi i reflexió que hem exposat: la reivindicació de l'edifici com a part del llegat històric, si bé d'època contemporània, que hauria de conservar el municipi.

Això és, que davant la possibilitat que la torre del Croscat pogués tenir uns orígens més remots, cal apostar per un sondeig arqueològic. L'estat d'abandó en què es troba i l'atac de la vegetació a les estructures fan plausible el perill d'esfondrament, per la qual cosa, en cas que es volgués conservar aquest element del patrimoni arquitectònic de Santa Pau, caldria una intervenció destinada a consolidar els murs, amb la prèvia d'un desbrossament exhaustiu. Alhora caldria contemplar la possibilitat d'una restauració, potser dins la línia, prou encertada, de la proposta d'Aspecte S.C., però dins d'un projecte més global d'integració de la torre en les rutes pel Patrimoni Natural i Històric del PNZVG, del qual, de moment, sempre ha estat exclosa.

Mapa de l'*Atlas Geográfico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, on pot apreciar-se la senyalització de la torre telegràfica del Croscat, junt amb altres de la xarxa. Agraïm a la *Biblioteca Pública Arús* de Barcelona el fet de deixar-nos fotografiar i publicar aquesta imatge. Foto: Lourdes de Sanjosé.

BIBLIOGRAFIA

1. REIXACH, Salvador (1998): *Santa Pau*, Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona, pàgs. 19 i 38.
2. NOGUERA, Antoni (1965): *Fanos-atalayas del Alto Ampurdán, Chthonia*, 5-6, Centre International de Recherches Anhistoriques, pàgs. 94-100. El mateix autor (1969) reitera la hipòtesi a *La comarca d'Olot*, Barcelona, Editorial Barcino, vol. I, pàgs. 146-149.
3. PAGÈS, Joan (1990): *Les Preses en el període entre la primera i la darrera carlinada 1840-1872*, *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, Olot, 1989, pàgs. 131-219. Sobre la torre de Murrià: pàgs. 157-159.
4. OLIVA, Miquel (1968): *Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la provincia de Gerona*, *Revista de Gerona*, 44, pàg. 64.
5. NOLLA, J. M. i CASAS, J. (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, pàg. 214.
6. Per a la citació de cadascun dels documents aplegats al recull *Papeles referentes a la torre telegráfica del Monte Cruscat* emprarem la numeració que resulta de l'ordenació en plec dins aquest mateix recull. Així parlarem de *Papeles, plec I* (ex.). Per altra banda, apareixeran cites procedents del llibre d'Actes o de la Correspondència oficial de l'Ajuntament. Els abreviarem *Corresp. 1854 - núm.25* (ex.) o *Ll.d'Ac.1856* (ex.).
7. L'article bàsic al respecte és: AGUILAR, A. y MARTÍNEZ, G.: *La telegrafía óptica en Cataluña. Estado de la cuestión.*, Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales. Universitat de Barcelona. Barcelona, 15 de març de 2003, vol.VII.137., <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-137.htm>. A més d'aquest s'han tingut en compte: LLINÀS, J., LLORENS, J.M., MERINO, J. (1996): *La telegrafía óptica a la Selva (1848-1862)*, Quaderns de la Selva, núm. 9, pàgs. 115-131; PERARNAU, J. i LEN, L (1999): *La xarxa de telegrafía óptica a la Catalunya central*, Arqueologia de la comunicació. Actes de les IV Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya - Marcombo, SA, Barcelona; PÉREZ, X. (2001): *Les torres telegràfiques del Vallès Oriental*, *Revista Lauro*, núm.20, pàgs. 26-36.
8. La relació ha estat elaborada a partir de la de AGUILAR, A y MARTÍNEZ, G. (2003) tot comparant-la amb l'apareguda al *BOE* de la província de Gerona del 21 de febrer del 1851, conservat a l'AMSP juntament amb la documentació referent a la Torre telegràfica del Croscat.
9. Francisco Coello y Quesada ja la representa (amb notòria imprecisió), junt amb les altres, als mapes que realitzà per a l'Instituto Geográfico Nacional com a complement del *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* de Pascual Madoz, editat el 1859.
10. PAGÈS, Joan (1990), op.cit., pàgs.157-159.
11. Fins i tot traçaríem un hipotètic itinerari d'ocupació de les estacions de telegrafia òptica partint de Girona i seguint la seva disposició correlativa que és, de fet, la que també les ordena numèricament al registre.
12. Efectivament l'emplaçament de la torre, al cim del volcà Croscat, és de difícil accés i, ahora, és constatable l'absència de pedres per utilitzar com a material de construcció.
13. D'aquestes tres torres telegràfiques només una, la de Puig d'Afra, apareix explícitament citada en la relació que es fa al *BOE* mencionat i a l'elaborada a AGUILAR, A y MARTÍNEZ, G.(2003). Per la de Pla del Bach també apuntaríem una hipotètica localització a l'actual comarca d'Osona, al sector del Collsacabra; mentre que la suposada estació de Montagut s'escapa bastant del recorregut que marca la línia Girona - Vic per la qual cosa almenys podem afirmar que no en formava part.
14. El document porta per títol: *Poblaciones, grupos, viviendas aisladas existentes en este distrito, número de edificios de que se componen de familias que los ocupan en 1º de marzo de 1887*.
15. TORRAS, Cèsar August (1910), *El Pirineo Catalán*. Ed. L'Avenç. Barcelona.